

Штейнле А. Ф. Руководящая верхушка Запорожской области в 1939-1941 гг.: коллективный портрет
Рассматривается формирование и состав номенклатурной элиты Запорожской области на фоне начала Второй мировой войны. Анализируются основные группы верхушки: партийно-советские руководители, главы силовых структур, директора основных предприятий, начальники общественных объединений. Доказывается вывод, что во главе большинства областных организаций оказались руководители, слабо связанные с регионом, достаточно молодого возраста (30-40 лет), подготовленные преимущественно как инженерно-технические работники.

Ключевые слова: Запорожская область, номенклатурная элита, коллективный портрет, руководящие кадры, номенклатура.

Shteinle O. F. The top rulers of Zaporizhzhya region in 1939-1941: a collective portrait

The formation and composition of the nomenclature elite of Zaporizhzhya region on the backdrop of the Second World War's beginning are considered. The main groups of elite – Party and Soviet leaders, heads of security agencies, directors of major enterprises, heads of public associations – are analyzed. We prove the conclusion that the rulers of the most of regional organizations were weakly associated with the region, quite a young age (30-40 years), prepared primarily as an engineering and technical personnel.

Key words: Zaporizhzhya region, the nomenclature elite, group portrait, ruling cadres, the nomenclature.

УДК 94:37(477.64)“1941/1943”

I. М. Спудка

СИСТЕМА ОСВІТИ ЧАСІВ ОКУПАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналізу політиці німецької окупаційної влади в сфері освіти на території Запорізької області. На окупованій території були відкриті початкові, середні та професійно-технічні школи метою встановлення тотального контролю над усіма категоріями населення. Політика німецького командування носила непослідовний та обмежений характер та не досягла бажаних результатів.

Ключові слова: окупаційна політика, освітня система, «новий порядок», навчальні заклади.

Проблеми періоду Другої світової війни вже багато років привертають увагу дослідників. Незважаючи на вагомий доробок радянських історіографів, в історії Великої Вітчизняної війни лишається багато проблем, що взагалі не досліджено, або досліджено поверхово, однобічно та фрагментарно. Велика кількість фактичного матеріалу до сих пір лишається перекрученою та фальсифікованою.

Попри того, що за майже шістьдесят років, які минули після завершення Другої світової війни, вийшло чимало різнопланової літератури про її історію, складними і такими, що потребують перегляду, залишаються питання, пов'язані з німецькою окупаційною політикою. Проблема здійснення нацистським керівництвом політики у соціокультурній площині, зокрема в освітній сфері на території Запорізької області є малодослідженою.

Першою спробою дослідження сутності шкільної політики німецьких окупантів в Україні в роки війни є стаття В. Ленської [1]. Автор доводить, що шкільна політика окупантів на захоплених територіях була одним із засобів поставити український народ в становище духовного кріпацтва. Головна увага у статті приділяється процесам відновлення по всіх областях невеликої кількості „народних шкіл” та їх функціонуванню. Автор також аналізує методи, які використовувала окупаційна влада, для поневолення та онімечення українського народу та наслідки нацистської шкільної політики, що призвели до бойкотування німецької школи та виникненню з боку дітей посиленого опору нацистам. Проте дослідниця не змогла в силу об'єктивних обставин повною мірою з'ясувати усі аспекти проблеми освітньо-виховної політики окупантів [1, с.83].

Питання, пов'язані з професійною підготовкою кадрів на окупованій території: особливості організації та функціонування початкових професійних шкіл, курсів, училищ, технікумів, окремих факультетів та вузів досліджувалися О. Потільчаком [2]. На основі аналізу всього комплексу джерел О. Потільчак вперше зробив спробу оцінити ступінь ефективності діяльності нацистів у напрямку відновлення мережі фахового навчання та професійної підготовки молоді в Україні за часів окупації. Усі заходи окупантів щодо відкриття мережі професійних закладів були спрямовані на створення ринку кваліфікованої робочої сили, не мали бажаних для нацистів результатів, тому що були непослідовними та носили обмежений характер.

Висвітлення на регіональному рівні окремих питань, пов'язаних з реалізацією нацистської політики у соціокультурній площині, знайшло відображення у дослідженнях В. Реветука [3], М. Слободанюка [4], О. Завальнюк [5]. Характерною рисою представлених робіт є відхід від традиційних для радянської історіографії тем.

Метою даної статті є аналіз німецької окупаційної політики в освітній сфері на території Запорізької області.

Політика нацистського керівництва у сфері освіти була непослідовною практично з початку окупації німецькими військами території України. Це пояснювалося, перш за все, планами нацистів, розробленими напередодні війни. Офіційну точку зору щодо цієї сфери життєдіяльності окупованих територій було висловлено Г. Гімлером напередодні війни. Освітня політика розглядалася ним „як складова частина онімечування й поневолення європейського Сходу. ... Для ненімецького населення на Сході не повинно бути ніяких шкіл, крім чотирирічної початкової школи. Початкова школа має ставити за мету навчання учнів тільки лічбі максимум до 500 та вмінню розписатися, а також вчити тому, що покірність німцям, старанність та слухняність є божою заповіддю. Вміння читати я вважаю необов'язковим. Щорічно повинна проводитися фільтрація дітей у віці 6-10 років для відбору повноцінних і неповноцінних дітей” [1, с. 82]. А. Гітлер радикально висловлювався з цього приводу таким чином: „У кращому разі їм можна дозволити вивчити не більше, ніж зміст дорожніх знаків. Вивчення географії має бути обмежене одним реченням: столиця рейху – Берлін. Математика і подібні до неї науки взагалі не потрібні” [3, с.94].

На момент початку війни планів, які б давали чіткі, однозначні інструкції щодо діяльності окупаційної влади в освітній сфері не існувало. Тому після окупації України новою владою було вжито заходів щодо налагодження роботи системи освіти. Рішення про відкриття освітніх закладів було пов'язане з метою, яку переслідували нацисти на окупованій території – залучення українського населення до добровільного співробітництва, що вимагало „терплячого ставлення до властивої їм культури” [6, арк. 172]. Для організації цього процесу німецька окупаційна адміністрація планувала використати органи місцевого самоврядування. З цією метою при обласних та районних управах створювалися відділи культури та освіти, яким підпорядковувалися всі загальноосвітні та культурні заклади, а також інспектури освіти, що повинні були реалізовувати вказівки вищезазначених відділів.

Перші здійснювали наступні функції: а) організація на терені міста вищих шкіл та науково-дослідних установ, керівництво та контроль за їх діяльністю, призначення керівного педагогічного та наукового персоналу цих закладів; б) організація мережі навчальних закладів нижчого та середнього рівня, як загальноосвітніх, так і професійних; надання належних методичних вказівок, догляд та контроль за діяльністю цих закладів, затвердження педагогічного персоналу шкіл, розробка програм та виготовлення підручників; в) розробка та реалізація курсу релігійного навчання; г) організація музеїв, виставок, бібліотек і керівництво їх роботою; д) забезпечення охорони пам'яток старовини; ж) розробка політики в спортивній сфері, організація спортивних товариств та контроль за їх діяльністю; з) розробка кошторисів на утримання підконтрольних навчальних та культурних закладів щодо ремонту та їх обладнання, а також контроль за виконанням ремонтних робіт та процесом обладнання шкіл; і) організація установ для дітей дошкільного віку [7, арк.15].

До обов'язків інспектур освіти районних управ входило: залучення до обов'язкового навчання у загальній школі всіх дітей шкільного віку, організація навчальних закладів на території району за вказівками відділу освіти міської управи; підбір кандидатів на педагогічну роботу для шкіл району та подача їх на затвердження до районного відділу освіти; здійснення повсякденного догляду та контролю, розробка методичних вказівок навчальним закладам району за постановою відділу освіти; організація дитячих садків, притулків, дитячих будинків та догляд і контроль за їх роботою; організація та укомплектування за погодженням з відділом освіти міської управи штатів районних бібліотек, музеїв та інших освітніх закладів; організація та догляд за роботою їдалень для дітей-інвалідів [8, арк. 1].

Практичні кроки до реалізації освітньої політики на окупованій території України розпочалися розпорядженням про шкільництво А. Розенберга від 8 грудня 1941 р.. Даний документ ще раз продемонстрував ставлення нацистського керівництва до освітніх потреб населення. Було дозволено проводити заняття у молодших класах початкової школи, а також в усіх технічних, сільськогосподарських та лісових професійних школах, на курсах професійного навчання жінок з домашнього господарства, крою та шиття, медицини та гігієни.

Відповідно до деяких пунктів цього документу не дозволялося проводити заняття у вищих навчальних закладах, університетах, школах вищого ступеню – гімназіях, ліцеях та аналогічних загальноосвітніх навчальних закладах, середніх школах – семінаріях, загальноосвітніх середніх школах. Уже відкриті навчальні заклади такого роду необхідно було закрити, тому що нацисти вважали вищу освіту не потрібною для населення окупованих територій. Обов'язковою передумовою для відкриття навчальних закладів була перевірка викладацького складу і засобів навчання контррозвідкою [9, с.368].

Відповідно до загального положення про систему освіти, навчально-виховні заклади поділялися на такі типи: дошкільне виховання, нижчі школи, середні школи, вищі школи.

До закладів дошкільного виховання відносилися дитячі ясла та садки, а також дитячі будинки. Невиконання розпорядження про організацію роботи ясел та дитячих садків передбачало дисциплінарну відповідальність старост управ [10, арк. 54]. У м. Запоріжжі у 1942 р. працювало 3 дитячих садки, які відвідували 185 дітей (один у старій частині міста, два – у новій), дитячі ясла, один будинок для виховання сиріт, у якому на травень 1942 р. знаходилося 40 дітей. До дитячих садків приймалися діти репресованих більшовицькою владою, напівсироти та діти робітників [11, арк. 3]. Особливістю функціонування дошкільних закладів було їх фактичне існування за рахунок добродійних пожертвувань, плати батьків та обмежених

фінансових можливостей допоміжних українських адміністрацій, тому що окупаційна влада коштів на їх утримання не виділяла. Дошкільними дитячими закладами була охоплена лише незначна кількість дітей.

Школи нижчого типу складалися з двох ступенів: початкові та загальні народні школи. Початкова школа була першим ступенем загальної школи: до неї приймалися діти віком 6-7 років. Тривалість навчання у початковій школі становила 4 роки [3, с. 94]. Завдання ж загальної школи в цілому, полягало у формуванні світогляду дитини, наданні загальних знань і підготовці належною мірою дитини до самостійного життя. Тривалість навчання у загальній школі мала становити 7 років. По закінченні навчального року випускники загальної школи отримували посвідчення, а після гімназії – атестат. Планувалася обов'язковість і безкоштовність загальної освіти для всіх дітей.

До типу середніх шкіл належали гімназії гуманітарного та реального напрямку, різного роду фахові школи (середньо-технічні школи, колегії, семінарії тощо). Завдання середньої школи типу гімназії полягало у наданні ґрунтовних та загальноосвітніх знань у підготовці до вступу до вищої школи. У гімназіях навчалися діти віком від 10 до 12 років, хлопці та дівчата навчалися окремо. До першого класу приймалися діти, які закінчили не менш як чотири класи початкової школи. Навчання в гімназіях було платним.

До фахових середніх шкіл зараховувалися підлітки за результатами іспитів, які закінчили загальну школу, не менше як чотири класи гімназії або ремісничу школу. Назва фахової школи залежала від відповідного фаху, наприклад, агрономічні та сільськогосподарські школи. Тривалість навчання становила 3-5 років.

До типу вищих шкіл належали академії (сільськогосподарські, промислові, духовні тощо), інститути (педагогічні, політехнічні, сільськогосподарські та інші), університети. Завдання вищих шкіл полягало у наданні ґрунтовної підготовки для самостійної професійної та наукової діяльності. До вищих шкіл приймалися особи, які закінчили середню або фахову школи. Навчання тривало 3-6 років та було платним. Для студентів та учнів, які виявили визначні здібності та хист до навчання, передбачалися заохочувальні заходи – отримання ними стипендій [12, арк. 64; 13, арк. 82].

В одній з доповідей невідомого службовця від 13 жовтня 1941р. повідомляється, що на окупованій території України було введено обов'язкове навчання для німецьких дітей (фольксдойче) 8 років, українських – 4 роки, російських дітей – 3 роки [14, арк. 1]. Можна зробити припущення, що це рішення було пов'язане з метою, яку переслідували нацисти на окупованій території, – залучення українського населення до добровільного співробітництва, що вимагало “терпеливого ставлення до властивої їм культури” [15, арк. 172].

Перед відкриттям початкових шкіл, обласним та шкільним інспекторам надавалися вказівки визначити необхідну кількість середніх шкіл і подати її на затвердження комісара міста чи гебіта, виявити і взяти на облік учительські кадри, потрібні для укомплектування цих шкіл, виявити контингент абітурієнтів до шкіл і спланувати їх підбір, розпланувати фінансування шкіл, подбати про забезпечення обладнанням, підручниками, зошитами, провести інші заходи щодо підготовки навчального процесу в цих школах. Щодо методичного забезпечення українських народних шкіл, то при розподілі і плануванні дидактичного матеріалу, керівництво шкіл повинно було дотримуватися сітки тижневих навчальних годин, отриманої на нараді шкільних інспекторів, і шкільними програмами, складеними і надісланими на початок 1942-1943 навчального року.

Взагалі, крім заміни чвертей на семестри, формально у навчальному процесі ніяких кардинальних змін не відбулося: навчальний рік, так як і за радянської влади починався з 1 вересня і закінчувався 31 травня, тобто складався з 35 робочих тижнів.

При формуванні педагогічних колективів перевага надавалася особам, відомими своїми антирадянськими поглядами, а передових вчителів, які отримали визнання та відзнаки за педагогічну діяльність за часів радянської влади, до роботи не допускали. До посадових обов'язків директорів шкіл відносилося: вилучати з вжитку комуністичні підручники, відвідувати уроки вчителів та контролювати їх роботу.

Викладачі повинні були пов'язувати у навчальному процесі дидактичні матеріали з різних предметів, не припускати штучного розриву між предметами і прагнути до зв'язного навчання, за можливістю, підкріплюючи теоретичний матеріал наочними прикладами з життя, природи та навколишнього середовища. Крім того, обов'язковим було проведення певних уроків чи занять, присвячених формальним знанням і технічним навичкам.

Письмова фіксація планування мусила стати обов'язковою для всіх учителів. Система планування на чверті, прийнята в радянській школі, була замінена на семестрове планування [16, арк. 5].

Методика виховної роботи постійно обговорювалася на спеціальній нараді вчителів, яка функціонувала при відділі освіти та культури.

У засобах масової інформації неодноразово друкувалися завдання, що стояли перед початковою школою, серед яких головним було виховання “фізично здорової дитини”. Необхідно було привчити дитину відповідати за себе, сміливо та відверто говорити не лише про свої досягнення, а також про свої недоліки. У результаті повинна була зрости вольова людина, людина з твердим характером [17].

У школах дозволялося використовувати радянські підручники, навчальну та іншу літературу, тільки „очищену від більшовицької агітації”. Відділи освіти при міських управах запропонували учителям

викреслити з радянських підручників інформацію про радянську владу, комуністичну партію, вождів, і тільки після проведеної відповідної роботи, з цими підручниками дозволялося працювати [18, арк. 93].

У міській газеті „Нове Запоріжжя” друкувалося багато повідомлень та оголошень стосовно умов навчання та роботи педагогів в школах. З метою заощадження матеріальних ресурсів, потрібних для оплати роботи педагогів, зменшувалася кількість класів, в яких нараховувалося до 42 учнів. Стосовно ж економії матеріального забезпечення, то ремонту підлягало лише тільки те обладнання, яке було необхідне. Для економії палива, навчання проводилося в дві, або три зміни. Якщо температура у класі становила менше 15°C, то заняття необхідно було припинити [19]. У Запоріжжі у 1941 р. функціонувало в старій частині міста 19 шкіл (початкові, неповні середні та середні, в новій частині міста – 21 [20, арк.15].

Протягом 1942 р. початкові школи працювали нерегулярно. Це було пов'язано не тільки з ситуацією на окупованій території (просування окупаційних військ по українській території, і як наслідок проблема забезпечення житлом і розташування військ на підкореній території), а також із розпорядженнями і ставленням вищого керівництва до системи освіти в Україні взагалі. Зокрема, за даними оперативного зведення від 22 травня 1942 р. “в багатьох населених пунктах школи працювали лише протягом від 1 до 3 місяців, а потім приміщення шкіл були зайняті німецькими військами” [21, арк. 94]. Так, кількість шкіл в Запоріжжі в 1942 р. в старій частині міста становила – 18, а в новій частині міста – 15 [20, арк.15].

Запровадження “нового порядку” на окупованих землях передбачало тотальний контроль життя усіх верств населення, у тому числі й дітей. Регламентації підлягав не тільки навчальний процес, а й вільний час учнів, які у період весняних та літніх канікул залучалися до роботи у сільському господарстві. З метою усунення байдужості підлітків на вулицях фельдкомендатури видавали такі розпорядження: “...учні до 13 років повинні були знаходитися під наглядом вчителів; учні від 13 років – допомагати в сільському господарстві, в ремісництві, торгівлі, промисловості; літні канікули відкладалися на час збирання врожаю з 1 по 31 серпня” [22]. Також були передбачені „Правила поведінки учнів та дітей шкільного віку поза школою”. Серед основних правил встановлювалися: заборона паління, також дітям не дозволялася торгівельна діяльність, проводити будь-які ігри на вулицях та тротуарах. Діти шкільного віку в кіно та театри допускалися лише з дозволу відділу освіти та ін. [23].

Не можна не відзначити той факт, що, крім звичайних, існували також і спеціалізовані школи для неповноцінних дітей. Зокрема, для дітей з вадами слуху або дітей з мовними дефектами відкривалися школи для глухонімих. За повідомленням інспектора профтехосвіти К. Карцева, для школи глухонімих у Запоріжжі, що була заснована ще у 1903 році, були створені більш “сприятливі умови”, ніж за радянських часів, а саме: організовані робочі майстерні. На 18 січня 1942 р. у школі навчалася 68 учнів, 45 з яких жили в інтернаті, і 23 учні поза його межами [23].

Отже, на окупованій території Запорізької області були відкриті початкові школи, що свідчило про те, що окупанти “опікувалися” дітьми шкільного та дошкільного віку, але така “опіка” мала на меті залучення до роботи якомога більше населення для посилення його експлуатації.

Для задоволення потреб у кваліфікованих кадрах для промисловості, сільського господарства, обслуговування побутової сфери відкривалися багато середніх спеціальних навчальних закладів. Було визначено два типи шкіл: міську середню школу (ремісництво, індустрія, гірництво) та сільську середню школу (сільське господарство і сільськогосподарське ремесло) [24, арк. 1].

Політика щодо професійної освіти відзначалася непослідовністю, пов'язаною з існуючими протиріччями серед представників окупаційної адміністрації. Зокрема, рейхскомісар України Е. Кох відкрито саботував рішення свого безпосереднього шефа А. Розенберга щодо певних поступок в сфері професійної освіти в Україні. Позиції Е. Коха підтримували керівники окупаційної влади на містах. Тим не менш, місцева українська адміністрація створила досить розгалужену, як для тих умов, мережу професійних шкіл. Наприкінці 1941 р. починається підготовка до відкриття фахових навчальних закладів двох рівнів: дворічних підготовчих шкіл, що забезпечували здобуття неповної середньої освіти та попередню професійну підготовку, а також трирічних середніх професійних шкіл, училищ, технікумів різних напрямків. Німецька окупаційна адміністрація не втручалася в конкретні питання організації навчального процесу, однак здійснювала тотальний контроль та жорстку ідеологічну цензуру з метою дебільшовизації навчання.

У лютому-березні 1942 р. за згодою німецької влади або на основі її безпосередніх розпоряджень місцева українська технічна та педагогічна інтелігенція взялася за конкретну організацію початкових професійних шкіл різних напрямків. Затверджувалися навчальні програми і відкривалися дворічні підготовчі професійні школи. Навчання у професійній підготовчій школі мало тривати 2 роки, протягом яких засвоювалися курси загальноосвітніх та спеціальних дисциплін [2, с. 8]. Подібні ремісничі школи забезпечували підготовку вузькоспеціалізованого робітника. Наприклад, для української середньої школи з професійним ухилом (ремісництво, індустрія, гірництво) обов'язковими предметами були: природознавство та професійна грамота, математика, географія і краєзнавство, українська мова, історія, креслення, співи, гімнастика, праця [25, арк. 6].

У Мелітополі – 2 школи: агро-землемірна та середньо-технічна [26, с. 2], у Запоріжжі існувало 4 профтехшколи [27, арк. 1-2], У доповіді одного з функціонерів відділу освіти від 21 січня 1943 р. про роботу Запорізької ремісничої школи наголошувалося на суттєвих недоліках в роботі школи, пов'язаних з

відсутністю указівок щодо її діяльності, і зазначалося про можливість залучення 250 кваліфікованих учнів до роботи у зв'язку з існуючим дефіцитом робочої сили [28, арк. 2].

Окупаційна влада забезпечувала підготовку фахівців не тільки для промисловості, а й для сільського господарства. Протягом весни-літа 1942 р. на місцях створювалися курси з підготовки управлінських кадрів середньої ланки для села. Фахову підготовку спеціалістів сільського господарства здійснювали як агрономічні і сільськогосподарські школи, так і машинно-тракторні станції. Так, у Мелітополі з березня 1943 р. почали функціонувати тимчасові курси з підготовки механіків для автопарків МТС. Викладання проводилося інструкторами ремісничого технікуму під загальним керівництвом німецьких спеціалістів [26]. Крім того, відкривалися також і сільськогосподарські школи з терміном навчання 3-4 роки.

Підготовка фахівців у професійних та ремісничих школах, на курсах не задовольняла потребу промисловості та сільського господарства в фахівцях середньої та вищої кваліфікації. З цією метою наприкінці 1941 р. почали відкриватися середні професійні навчальні заклади. Зокрема, у Запоріжжі працювало технічне училище. З 1 до 20 січня 1942 р. проводився набір з таких спеціальностей: холодна обробка металів, електротехніка, будівництво шляхів, хімія, чорна та кольорова металургія. На I курс приймалися учні, які закінчили 7 чи 8 класів середньої школи, на II курс – 9-10 класів, на III – ті, хто закінчив 2 курси технікуму. Також у місті працював комерційний технікум [29].

У зв'язку з обумовленим налагодженням системи професійно-освітніх закладів, нацистське керівництво змінило існуючі на початку війни свої погляди щодо вищої школи. Серед представників окупаційної влади на місцях, а з самого початку війни і серед чиновників рейхсміністерства А. Розенберга, переважала думка, що на території України підготовка фахівців з вищою освітою проводитися не буде, оскільки усі ланки керівництва охоплять німці і спеціалістів з рейху вистачить для підпорядкування економічного потенціалу України військовим інтересам Німеччини [2, с. 19]. У Запоріжжі працював педагогічний учительський інститут і станом на лютий 1942 р. у ньому нараховувалося 503 студенти, серед яких на першому курсі навчалось 346 осіб, на другому – 80, третьому – 77. Персонал інституту становив 35 осіб [30, арк.2]. Наприкінці червня 1941 р. приміщення інституту були перетворені на шпиталь, а сам навчальний заклад продовжував працювати в середній школі №15 (управління, фізико-математичний і природничий факультети) і середній школі №26 (мовно-літературний факультет). Рішенням окупаційних властей педагогічний інститут у 1942 р. був закритий, а студенти і викладачі опинилися на вулиці.

Отже, заходи нацистського керівництва щодо відновлення мережі закладів початкової та середньої професійної освіти, а також окремих вузів і факультетів, були спрямовані на задоволення потреби у фахівцях технічних та сільськогосподарських спеціальностей. Якщо початкові та середні професійні школи працювали і продовжували підготовку спеціалістів, то більша частина відновлених вузів та окремих факультетів працювала формально, або на папері, або у зв'язі з відділів освіти та культури при обласних управах, а також пропагандистських публікаціях у пресі. Підготовка спеціалістів середнього або вищого фаху проводилася не на достатньому професійному рівні, пов'язаному, по-перше, – з браком кваліфікованих викладачів, по-друге, – недостатньою матеріальною та навчальною базою, по-третє – головне – окупантам на вистачило політичної волі (ставлення керівників окупаційної влади до самої ідеї налагодження освітньої системи українського населення було досить неодностайним), для того щоб ретельно розпочати підготовку фахівців. Важливу роль також відіграв той факт, що окупантам не вистачило часу, щоб утілити в життя заздалегідь підготовлені плани.

Таким чином, політика окупантів щодо налагодження системи освіти, зокрема на території Запорізької області, не дали бажаних для нацистських керівників результатів, носили непослідовний та обмежений характер і суттєво не вплинули на забезпечення кваліфікованими кадрами військових галузей економіки Німеччини.

Джерела та література

1. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В.В. Ленська // Український історичний журнал. – 1990. – №10. – С.81-86.
2. Потильчак О. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941-1944 рр.) / О. Потильчак. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1998.
3. Ревегук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939-1945) / В.Я. Ревегук. – Полтава, 2004.
4. Слободанюк М.А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945) / М.А. Слободанюк. – Дніпропетровськ : Оксамит-Текс, 2005.
5. Завальнюк О.М. Хмельниччина у 1941-1944 рр.: Хроніка війни / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2005.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф.КМФ-8. – Оп.1. – Спр.180.
7. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.Р-2412. – Оп.2. – Спр.43.
8. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.2. – Спр.119.
9. Україна в II світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів.: В 2 т. – Львів, 1997. – Т.1.
10. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.2311. – Оп.1. – Спр.104.
11. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.403.
12. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.2. – Спр.175.
13. ДАДО. – Ф.Р-2443. – Оп.1. – Спр.69.

14. ЦДАВОУ. – Ф.3676. – Оп.4. – Спр.46.
15. ЦДАВОУ. – Ф.КМФ-8. – Оп.1. – Спр.180.
16. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.2. – Спр.175.
17. Новое время. – 1942. – 19 січня.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.124.
19. Нове Запоріжжя. – 1942. – 15 січня.
20. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.243.
21. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.12.
22. Нове Запоріжжя. – 1942. – 18 червня.
23. Нове Запоріжжя. – 1942. – 18 січня.
24. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.369.
25. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.373.
26. Мелітопольський край. – 1942. – липень; 1943. – липень.
27. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.243.
28. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.220.
29. Нове Запоріжжя. – 1942. – січень, червень, грудень.
30. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.373.

Слудка И. Н. Система образования в период оккупации на территории Запорожской области

Данная статья посвящена анализу политике немецкой оккупационной власти в сфере образования на территории Запорожской области. На оккупированной территории были открыты начальные, средние и профессионально-технические школы с целью установления тотального контроля над всеми категориями населения. Политика немецкого командования в сфере образования была непоследовательной и ограниченной и не достигла поставленных целей.

Ключевые слова: оккупационная политика, система образования, «новый порядок», учебные заведения.

Spudka I. M. Educational system during occupation on the territory of Zaporizhzhya Region

The article is devoted to the analysis of the German occupation policy in the field of education on the territory of Zaporizhzhya Region. On the occupied territory there were opened elementary schools, secondary schools and vocational training schools in order to establish total control over all classes of population. The policy of German command in educational sphere was inconsistent and limited and didn't reach the set aims.

Key words: occupation policy, educational system, "new order", educational institutions.

УДК 930.2:329.17(477.64)

Ю. І. Щур

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН-Р У М. ЗАПОРІЖЖЯ У 1940-Х РР.

У статті на основі раніше засекречених документів радянських органів держбезпеки розкрито проблема діяльності ОУН-р у м. Запоріжжя у 1940-х рр. Проаналізовано функціонування націоналістичного підпілля напередодні, під час та після завершення німецько-радянської війни.

Ключові слова: Запоріжжя, ОУН-р, похідні групи, український націоналістичний рух.

Сучасний етап розвитку історичної науки спонукає до більш глибоких і неупереджених досліджень проблемних сторінок українського минулого. Це повною мірою стосується й феномену українського націоналістичного руху 1920-1950-х рр. Поруч із демонізацією, глорифікацією та віктимізацією, з кожним роком збільшується кількість досліджень, у яких автори намагаються висвітлити націоналістичний рух з максимальною об'єктивністю.

Найбільше уваги вітчизняні та закордонні дослідники приділяють проблемі діяльності ОУН-р та УПА на Західноукраїнських землях. Останнім часом такі праці виконані в рамках західної історіографічної традиції, зокрема під кутом осмислення проблем, пов'язаних із Голокостом та етнічними протистояннями. Разом із тим, з'являються дослідження, присвячені історії націоналістичного руху на Наддніпрянській Україні. Авторами таких праць виступають як вітчизняні дослідники, так і представники інтелектуальних кіл Західної Європи та Америки й країн пострадянського простору [1].

Проблема націоналістичного руху в Запоріжжі, не зважаючи на досягнення історичної науки, залишається майже не дослідженою. Повністю проігнорованою її вважати не можна: частково вона висвітлена в українській діаспорній історіографії, дослідженнях закордонних та вітчизняних істориків.

Представниками української діаспорної історіографії діяльність ОУН на Наддніпрянщині висвітлена доволі поверхово, тут переважають мемуари учасників підпілля. Націоналістичний рух на Запоріжжі одним реченням згадується в книзі «Українська повстанська армія» (1953 р.) П. Мірчука [2, с.19]. Більше уваги запорізькій ОУН приділив Л. Шанковський у дослідженні, присвяченому історії похідних груп та націоналістичного підпілля на Наддніпрянщині (1958 р.). Попри те, що автор користувався оригіналами і копіями звітів оунівців, книга містить неточності, які проявляються при роботі із архівними документами.